

אלימות מגדרית - בעיות ופתרונות - הסבר מבואי לבית הספר

מאת: ד"ר ירון שוורץ

אלימות מגדרית היא הגדרה שכוללת: הטרדה מינית, הדרה, הומופוביה ומופעי ביריונות למיניהם - המחקר כיום מצביע על קשר הדוק בין כל המרכיבים הללו. את רוב מקרי האלימות המגדרית אפשר להכליל תחת הכותרת של התנהגות אגרסיבית המופנית כלפי נערים ונערות "מוחלשים" על בסיס מוצא אתני, מוגבלות פיזית או מנטאלית, ואוריינטציה מינית. בנוסף, ישנה התנהגות אלימה שמתקיימת בתוך קבוצת שווים כחלק מהתחרות על הנהגת הקבוצה. שתי ההתנהגויות הללו מושאלות מהדרך בה קבוצות דומיננטיות (הגמוניות) מבססות את מעמדן בחברה – הן פוגעות בקבוצות של "מוחלשים" ודואגות לדכא אותם. בנוסף, בתוך הקבוצות הדומיננטיות מתקיימת תחרות פנימית ביחס להובלת הקבוצה או השגת מקום גבוה ככל האפשר בהיררכיה הקבוצתית.

מנגנוני דיכוי אלה בין הובילו חוקרים לקבוע כי בעוד שבעבר אלימות מגדרית הוגדרה כמתרחשת בין **גברים ונשים**, כיום מתייחסים לאלימות מגדרית ככזו שמתרחשת בין גברים לגברים, בין נשים לגברים, ובין נשים לנשים. הדומיננטיות של כל אחת מהסיטואציות משתנה בהתאם לגיל, אך ברוב חטיבות הביניים והתיכונים עיקר האלימות היא עדיין במודל המקורי שבין נערים לנערות.

בבסיס הפגיעות האלימות הללו נמצא מכנה משותף אחד מרכזי והוא האי-שוויון. המילה מגדר באה לתאר מצב של אי-שוויון בין בני אדם שנקבע על בסיס הציפיות החברתיות השונות מגברים ומנשים. אי שוויון זה הוא שמאפשר את האלימות מכיוון שזו תמיד מופנית כלפי אלו שנתפסים כפחות שווים. המנגנון המרכזי שיכול למגר את האלימות הוא ראיית האחרת כשווים. כאשר אדם רואה אנשים סביבו כשווים אליו (או כחזקים ממנו) הוא לא יעז לתקוף, להדיר, להפלות או לפגוע בהם. אלימות בגיל הנעורים – התופעות שתוארו לעיל הופכות בגיל הנעורים ליותר חמורות בגלל ההשלכות הפיזיות, הפסיכולוגיות והרוחניות שיש לאלימות הן על הנפגע/ת והן על הפוגע/ת, כאשר שניהם נמצאים בשלב של עיצוב והתגבשות הזהות האישית. כל אירוע שהם חווים בתקופה זו יכול לשנות את הדרך בה תמשיך להתעצב זהותם עד שיגיעו לבגרות מלאה. במילים אחרות, לאלימות יש השפעה "אינטימית" על הנפגע/ת והפוגע/ת. בכלל, המילה אינטימיות היא חשובה במיוחד בהקשר זה מכיוון שחלק גדול ממקרי האלימות מתרחשים בצורה "אינטימית", ללא

עדים, ואם ישנם עדים, יש ביניהם קשר של שתיקה, במסגרתו הם שומרים על "אינטימיות" האירוע ולא מדווחים עליו הלאה. בשלב מתקדם יותר, שהנפגעים הופכים ל"שעירים לעזאזל" האלימות נעשית לגלויה וזוכה לעידוד פומבי מצד קבוצת השוים שמעודדת את ההתנהגות האגרסיבית.

בשני המקרים, הן כאשר האלימות נעשית בצורה "אינטימית" והן כאשר זו מתבצעת בצורה "גלויה" כל אלו שיודעים עליה, או צופים בה הם מעורבים, הם סוכנים פעילים שמעודדים התנהגות אגרסיבית, תחרותית וסקסיסטית, לעיתים רבות גם לא במודע.

הנפגעים – ברוב הגדול של המחקרים בנושא אלימות נמצא כי הנפגעים המרכזיים, "המוחלשים" הם: בעלי מוגבלויות פיזיות ומנטאליות, בעלי מוצא אתני שונה, או בעלי אוריינטציה מגדרית ומינית לא ברורה. הקבוצה הבאה של נפגעים יהיו אלה שגלוי וברור כי אינם יודעים או מסוגלים להגן על עצמם. קבוצת הנפגעים הקטנה יותר היא אלה שסובלים מאלימות בתוך קבוצת השוים במסגרת המאבק על שליטה והיררכיה בתוך הקבוצה. בנוגע לכל קורבנות האלימות הללו, רק מיעוט מהסובבים אותם יעזו להגן עליהם. ככל שהאלימות תתרחש בגילאים בוגרים יותר, כמות המגנים תלך ותקטן. יש לציין כי ברוב המקרים, גם מבוגרים, הורים ומורים מעדיפים לא להתעסק עם מקרי אלימות ולהעביר את הטיפול בנושא, במקרים חמורים לאנשי הרווחה.

נפגעי אלימות מתמשכת סובלים משורה של פגיעות, במיוחד כאשר מקרי האלימות חוזרים ונשנים, כגון: נטיות דיכאוניות, בדידות, ירידה בערך העצמי, ירידה בביטחון העצמי, כאבי ראש, כאבי בטן, קושי להירדם בלילה, קשיי התאמה וחוסר שמחה. כמו כן, בהמשך, נפגעי אלימות נוטים להשתמש באלכוהול, סיגריות וניכרת ירידה ביכולות האקדמיות.

הפוגעים: גם הפוגעים נמצאים בסיכון של פגיעה רגשית או מנטאלית ארוכת טווח. זאת, למרות שנראה כלפי חוץ כי הם בעלי בטחון עצמי עודף ואף פופולריים בקרב קבוצת השוים שלהם. חוסר האמפתיה לסבל של אחרים, שמחה לאיד וגאווה כולם נתפסים כיום כסממנים של חוסר בטחון ביחס לזהותם המגדרית. חלקם אף הודו בדיעבד כי הפכו לאלימים מתוך שעמום, חיפוש אחר תשומת לב, רצון לנקמה בכאלו שפגעו בזהותם המגדרית וחיפוש אובססיבי אחר עמדת כוח ושליטה.

בשורת ההצדקות שמציגים נערים אלימים ביחס להתנהגותם, הנרקיסים שמאפיין אותם, הניסיון להצדיק את הכוח והשליטה באחרים – כל אלה התגלו כמשתנים שבהמשך משפיעים לרעה על התנהגותם בחברה וביחסים זוגיים.

סיטואציות אלימות מוכרות למחקר כיום

1. אלימות פיזית: הפלות מכוונות, דחיפות, משיכה בשיער, יריקות, מכות, שבירת חפצים וגניבות.
2. אלימות מילולית: עלבונות מגדריים, קללות בכלל וגם: איומים, הפחדות, הערות פוגעניות והתגרריות.
3. אלימות חברתית: ג'סטות שליליות מאחורי גב המותקף, חיקויים פוגעניים, חרם, הפצת שקרים ושמעות, התבדחויות על גודל איבר המין (מאוד נפוץ).
4. חסימת הכניסה לבניין / לבית הספר / למקום בילוי.
5. הודעה על התכוונות לבוא ו"לטפל" בך באופן יחיד או קבוצתי.
6. הסתבכות בקטטה.
7. השפלות בבית הספר או במקום בילוי.
8. תקיפה מינית.
9. תקיפה קבוצתית מכוונת (על בסיס גזעי, עדתי וכו') מצד אנשים לא מוכרים, אקראיים.
10. תקיפה קבוצתית שמתבצעת על-ידי אנשים מוכרים.
11. בריונות רשת בצורות של: איומים של אלימות פיזית, הצהרות שנאה, קריאה בשמות, איומי מוות, סיום של מערכות יחסים, אקטים מיניים, דרישות מיניות, הנחיות מיניות, איומים לפגוע ביחסים קיימים, איומים כלפי הבית או המשפחה, וכדומה.

פתרונות

המחקרים מצביעים על שני פתרונות לבעיית האלימות: אינדיבידואלי ומערכתית. באופן כללי המחקר עד היום לא הצליח לפענח ולהציג דרכים אינדיבידואליות-אפקטיביות למניעת אלימות. לעומת זאת, פתרונות **מערכתיים** הצליחו, אך אלו תלויים בנכונות מצד קבוצה, תת-חברה או קהילה בית ספרית

לבצע שינוי הוליסטי-תודעתי בנושא. שינוי מערכתי משמעו **ביטול האפשרות שהפוגעים ירוויחו מאלימות מגדרית**. אך כדי שזה יקרה באמת צריכות מערכות חברתיות לבצע שינויים ארגוניים משמעותיים שמיד אעמוד על טיבם.

ברמה האינדיבידואלית הפתרון המרכזי הוא העצמת "המוחלשים", על-ידי מודלים לחיקוי שבאחריותם יהיה לקיים דיון מעמיק בנושאים הבאים:

1. פיתוח חשיבה ביקורתית כלפי סטריאוטיפים מגדריים.

2. עיסוק בזהות המגדרית העצמית.

3. דיון במגדר כ-מולד / נרכש.

4. בירור מושג השוויון.

5. עידוד לחשיפה וביטוי רגשי.

6. הכרה באחרות מגדרית.

7. שיח פתוח על ספורט, צבא ומיניות.

8. חשיפת ההבדלים והחשיבות של הגוף, הנפש והרוח.

9. הצגת העוצמה כחלופה ליחסי כוח.

נושאים אלה לרוב נלמדים ברמה האינדיבידואלית על-ידי מורה "מסור" לעניין, אך פתרון הולם יותר, קובעים מחקרים כיום הוא הפתרון המערכתי ואעמוד עתה על טיבו.

פתרונות מערכתיים

ראשית בית ספר חייב להכיר בכך שתחת חסותו מתרחשים אירועים של אלימות מגדרית. למרות שלאלימות זו מחירים קשים מנשוא, עדיין ברוב המוסדות החינוכיים חלק גדול מהצוות הפדגוגי אינו מעוניין להודות בקיומן של פגיעות כאלה. כך שהצעד הראשון יהיה הכרה בנושא, כפי שנעשה בעבר בנוגע לפגיעות שחוו בעלי מוגבלות פיזית או נפשית (רק חשבו על הטאבו הברור מאליו בנוגע לשימוש במילה "מפגר" כקללה).

האלימות המגדרית קיימות בכל הרמות של בית הספר: בבית הספר היסודי, בחטיבות הביניים ובתיכונים. מה שעוד מצביע עליו בבירור המחקר הוא שהעלאת המודעות בנושא תלויה בהנהגת בית הספר ובאסטרטגיה שנבחרת על-ידה לצורך טיפול בנושא.

ראשית, יהיה על בית הספר לעבוד עם אנשי הצוות הפדגוגי. עבודה זו צריכה להתבצע באמצעות אנשי מקצוע מתאימים שלהם היכרות מעמיקה עם התחום.

אחד הכלים המרכזיים ליצירת תנופה לפעילות שכזו הוא ביצוע שאלון, סקר עמדות או מחקר מקומי על בסיס ריאיונות לגבי הבעיות המגדריות שנחשבות כ"לא-נוחות" לשיחה בפומבי (מחקר כזה מן הסתם ירחיב את הידע הקיים לגבי בית הספר, ובהתאמה יהיה ניתן לבצע מחקר דומה בהמשך בקרב התלמידים). דבר שני, חשוב להגביר את ההבנה והמודעות של התלמידים בנוגע לאלימות מגדרית, מקורותי, היקף התופעות וההשפעות שלהן. מהלך בסיסי בהקשר זה הוא קיומו של יום חשיפה שיעסוק בנושאים הבאים: הבנת האופי של אלימות מגדרית לאור המחקר העדכני ביותר שקיים כיום; הבנת התפקיד המכריע של האינטרנט והטלפונים הסלולריים בהקשר זה; למידה על גורמים חברתיים-תרבותיים ספציפיים לקהילת בית הספר כגון: מגדר, כוח, תרבות ארגונית ותפיסות חברתיות; הצגת את ההשפעה של אלימות מגדרית על תלמידים בהווה ובעתידים; הכרת את הממד החוקתי בנושא; אתגור הנחות מקדימות בנושא; קיום שיח כיצד להגיב ולתמוך בתלמידים.

דבר שלישי, חשוב להכשיר בבית הספר קבוצה של מומחים שיידעו לתת תמיכה מקצועית-ממוקדת בנושא אלימות מגדרית (ממוני מגדר). קבוצה זו תוכל להקדיש זמן לצורך פיתוח מומחיות ברמה גבוהה לתמיכה בתלמידים שחווים אלימות מגדרית. בנוסף ידעו חברי הקבוצה להציע פתרונות לאנשי צוות שנתקלים בבעיות בנושא¹. לקבוצה זו חייב להיות ידע מעמיק כיצד ניתן ליצור שיח, סדנאות ומפגשים עם תלמידים בנושא² (יש לזכור כי השינוי ביחס לאלימות מגדרית תלוי יותר מכל במורים, ולא בתלמידים כפי שסברו עד כה).

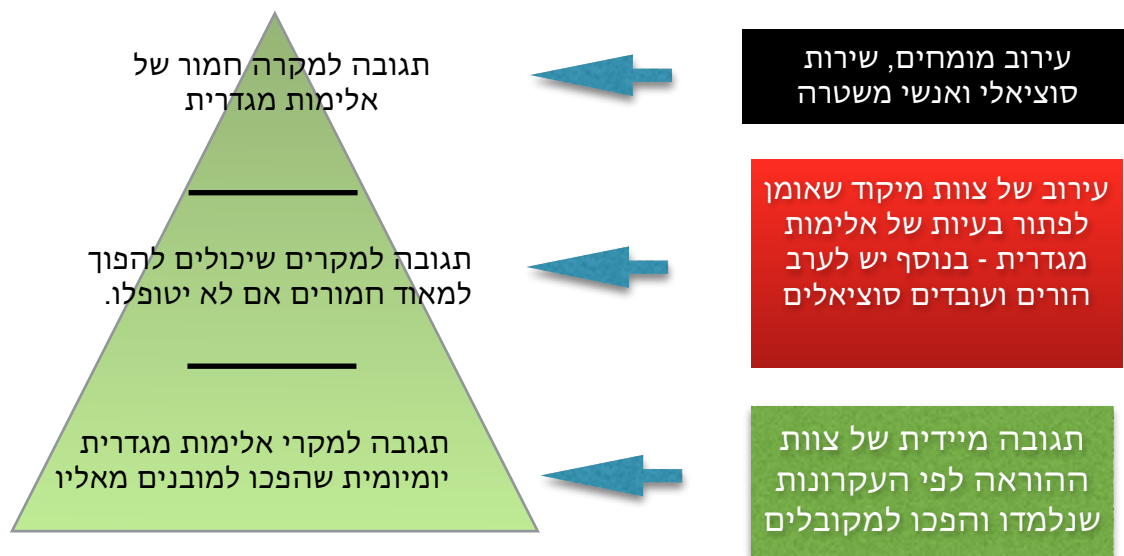
דבר רביעי, צוות מומחי המגדר צריך להיות אחראי להעביר במקביל סדנאות להורי התלמידים שיחשפו אותם להיקף התופעה של אלימות מגדרית. בהתחשב בעובדה

¹ יש לציין כי מעבר לעזרה עבור הצוות הפדגוגי של בית הספר, יש לפעול ככל הניתן לשילוב הנושא של אלימות מגדרית בפרט ושוויון בין המינים בכלל כחובה לתהליך ההכשרה של מורים. רק כך הם יזכו לכלים שיאפשרו להם להתייחס לנושא ברצינות בזמן עבודתם.

² אפשר לתאר בהקשר זה את המקרה הבא: נער מזמין נערה לצפות עמו בסרט בביתו והיא נענית. בעת הצפייה הנער מנסה להתחיל עם הנערה אך היא מסרבת ועוזבת את המקום. למחרת כאשר חבריו מתעניינים איך היה ה"דייט", הוא חש לא בנוח לומר שלא אירע דבר ביניהם ובמקום זאת הוא מספר להם כי אותה נערה נענתה לחיזוריו ושכבה עמו. אמירתו זו הופכת לשמועה שנפוצה במהירות בבית הספר. תוך זמן קצר היחס לאותה נערה משתנה ורבים מוצאים לנכון להעליב אותה בפומבי על כך שנענתה לאותו נער מיד בפגישה הראשונה. נערה זו מתקשה להגן על עצמה ואיננה מצליחה לשכנע את חבריה שלא כך היה הדבר.

בבית ספר בו תהיה קבוצת מומחים למגדר, תוכל המחנכת להפנות את הנערה שנפגעה להתלונן אצל מומחי המגדר ואלה יזמנו לשיחה את הנער והנערה, יחד עם מספר חברים מקבוצת השווים ויבצעו עמם מהלך שיבהיר את העמדה של כל אחד מהצדדים ואת המשמעויות שיש להפצת שמועה שכזו.

שקשה להוציא לפועל פעילויות כאלה, במידה ומתקיים מפגש אחד כזה בשנה יש לכסות במהלכו את הרמה הבסיסית של ידע בנושא כשרוב הזמן יושקע בשיח פתוח בנוגע לדאגות שהם חווים כלפי ילדיהם ולשאלות שיש להם בנושא אל חברי הצוות. בסופו של ערב כזה יש להגיע לכך שההורים יזכו לשפה, מושגים וכן ביטחון עצמי לשוחח עם ילדיהם על מקרים של אלימות מגדרית. המודל הבא מציג את המהלך האידיאלי לטיפול בבעיות של אלימות מגדרית. חשוב לציין כי ללא הקמת צוות מגדר, לרוב טיפול משמעותי בנושא מתרחש רק כאשר נחשף אירוע שמתייחס לשלב האחרון של המודל, כלומר, ביחס למקרה חמור של אלימות מגדרית:

פתרון נוסף: גישת "כל בית הספר" (חינוך מגיב למגדר - Gender Responsive - Pedagogy)³.

מחקרים בנוגע לאלימות מגדרית מכירים בקשיים שיש לבית הספר להקים קבוצת מומחי מגדר כפי שתואר קודם, ולמרות זאת נשמעת מכולם קריאה חד-משמעית בנוגע לכך שכדי לפתור את הבעיות של אלימות מגדרית יש לנקוט ככל האפשר בגישת "כל בית הספר". לפי גישה זו יש ליישם את הרעיונות הבאים:

• **אינטגרציה** רחבה ככל האפשר של תחום המגדר בתוך מערכת הלימודים הבית ספרית - שיחות ודיונים בנוגע לאלימות מגדרית ושוויון בין המינים צריכים להיות

³ קווי יסוד בסיסיים לגישה זו הצגתי בסוף מאמרי הקודם: נערים מגדר וחינוך - ממשבר לפתרון: המעבר מחינוך משמר מגדר לחינוך משנה מגדר". ניתן למצוא את המאמר בכתובת: <http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/633CF148-BE5E-400E-8F7D-9897ED36DA40/172350/NEARIM1.pdf>

חלק בלתי נפרד מהקוריקולום ויש לדון בנושא ללא הרף במהלך השנה. בנוסף יש ללמד שיעורים שמוקדשים לחינוך לבריאות אישית וחברתית, אך יש לוודא שנושאי המגדר מועברים בצורה אפקטיבית.

• **“זמן לדבר”** - זמן לדבר על אלימות מגדרית צריך להיווצר בתוך השיעורים הממוקדים הללו. ממצא זה עלה מתוך סקרים בהם התלוננו בני נוער כי: “המורים מנסים לפתור בעיות דרך הקרנת סרטי וידאו שעוסקים בנושא אך אינם נותנים אף פעם זמן לדבר, דווקא הבעיות הללו הן כאלה שסרט וידאו לא יכול לפתור...”.

• **קבוצות של נערים ונערות בנפרד או ביחד?** - ברוב הפעילויות שדווחו כמוצלחות היה צורך להפריד בין הנערים לנערות לפחות במפגשים הראשונים, אך בהמשך היה ייתרון למפגש ביניהם מכיוון שכך ניתן: א. לתת לכל צד “מראה” לדרך בה הוא מתנהג. ב. להתחיל להבין את התפיסות המגדריות של הצד השני. ג. לפתח שפה שתעזור לכולם להיות מעורבים בדיון. ד. אתגור הנחות הבסיס (במידה ומדובר בבתי ספר מופרדים לחלוטין, יש לשאוף לעבוד עם מוסדות מקבילים על מנת ליצור קבוצות מגדר מעורבות).

• **מנחי הקבוצות** - הדבר הכי חשוב הוא הביטחון של חברי הקבוצה במעביר התוכן המגדרי, ולא-דווקא המגדר של מעביר התוכן. ברוב בתי הספר ישנם אנשי צוות שיוכלים להעביר נושאים כאלה עם האימון המתאים. ניתן להשתמש גם במנחים חיצוניים, אך הדבר מעלה שאלות בנוגע להמשכיות העיסוק בנושאים לאחר מכן, וההשפעה לטווח ארוך של עיסוק בנושא בבית הספר.

• **סגנון** - רוב המחקרים מראים כי תלמידים רוצים שיחות, דיונים ולמידה אקטיבית שהינה רלוונטית ספציפית להתנסויות שלהם. מה שלעיתים יוצר התנגשות בין מה שחושב בית הספר שרלוונטי לבין מה שרואים התלמידים כרלוונטי.

• **תוכן** - אין מספיק מחקר עד היום בנוגע לתוכן “הנכון” שיש ללמד במסגרת המפגשים הללו, אך כן ישנה הסכמה מה הצוות הפדגוגי צריך ללמוד: מושגי מפתח ואת השפה המגדרית; מקורות שמכסים מגוון רחב של נושאי מגדר מקורות ממוקדים ב - אלימות מגדרית, יחסים, מרחב אישי, גבולות, קונפלקטים מגדריים, אלימות מגדרית, תפקידים של אינדיבידואלים ושל קבוצות, אלימות

מגדרית; סטריאוטיפים מגדריים; התפקיד של המדיה; השפעות קבוצתיות; יחס החוק לאלימות מגדרית ועוד.

• **לא לצאת לדרך ללא הכשרה** - מחקרים מראים כי ללא הכשרה מתאימה, צוות בית הספר גורם להחמרה של מקרי האלימות המגדרית על-ידי: הפיכת מקרים חמורים לטריוויאלים, אימוץ מתודות "גבריות" (אגרסיביות) להתמודד עם אירועים כאלה; פספוס המורכבות שיש לכל מקרה ומקרה; פחות תמיכה בנפגעים במידה והם "ידועים" ככאלה שיש להם כבר ניסיון מיני. מחקרים שבדקו יחס מצד בית הספר בסגנון "אפס סובלנות..." ושאר סוגי מדיניות המבוססים על עונשים, התגלו כלא אפקטיביים ואף במקרים רבים התגלה שגרמו לנזק גדול יותר משהיה מלכתחילה. למעשה כל החוקרים מזהירים מפני חוקים דרקוניים כמו איסור על כל מגע גופני בין תלמידים. חוק כזה למשל מסיר את האחריות מהתלמידים, והצוות הופך למי שצריך לשמור על המדיניות במקום לחנך את התלמידים. רוב המחקרים גם מתנגדים לרעיון של להביא מגשרים או יצירת בתי משפט דמוקרטיים לטיפול באלימות מגדרית. גם יעוץ ופסיכותרפיה שנהוגים בחלק מבתי הספר התגלו כמתודות שעוזרות לעיתים לאינדיבידואלים ספציפיים, אך אינם יכולים לשמש כאסטרטגיה לשינוי של כל המוסד הלימודי.

• **מה כן עובד** - העדויות בנוגע להצלחות מצביעיות על הצורך לשלב בין שתי אסטרטגיות מרכזיות. הראשונה היא ליצור חוקים ספציפיים לגבי ההתנהגויות המקובלות שנתפסות כהוגנות על-ידי כולם. השנייה היא בניית מערכות יחסים שמערבות תלמידים בתקשורת אפקטיבית ובלקיחת אחריות על קהילת בית הספר. לצורך כך צריכה להיות בבית הספר מודעות מלאה לשיחות עם תלמידים בנוגע למקרים הללו, אופן קשבת לחוויות שלהם, הבטחת תקשורת טובה בינם לבין הצוות וההורים. למרות שנראה כי נדרש זמן לממש את האסטרטגיות הללו, בתי ספר שהחלו לבצע זאת דיווחו שהרבה מהמקרים "הקטנים" שהיו בעבר שגרה של פגיעות מגדריות, פסקו ולא חזרו על עצמם. חשוב להדגיש כי אסטרטגיות הללו אינן משתמשות בסנקציות, אלא כאשר אלו מהוות חלק ממערך רחב של פתרונות ולא כפתרון היחיד.

• **תרגום הפרקטיקה למדיניות** - כל פרקטיקה כזו צריכה להיות מתורגמת בהקדם למדיניות ברורה, הן עבור המורים והן עבור התלמידים. יש להצביע על אסטרטגיות אפקטיביות ולקשור בין התמחדות עם אלימות מגדרית לשוויון בין

המינים למיניות ויחסים ולקשר את אלה ישירות לאקלים הכיתתי ולתוצרי הוראה ולמידה. בהמשך, בית ספר שמבצע מהלך כזה צריך לדווח על הצלחותיו לרשות המקומית, ובאחריותה של רשות זו לתמוך בבית הספר ולהפיק עבורו מחקרים שיתקפו את ההצלחה בנושא. בהמשך יש לעבור לרמה המדינית ולבצע מחקרים שיתנו תמונה ארצית רחבה ככל הניתן לגבי אלימות מגדרית והדרכים שיש בידי בתי הספר להתמודד עמה. מחקרים שכאלה חייבים להתייחס גם לפקטורים סוציו-תרבותיים ולא להתעלם מההשלכות שלהם על היחסים בין המגדרים.

סיכום

לאור הפרספקטיבות שהוצגו במאמר זה ברור אם כן כי כל בית ספר שיאמץ את אחת הגישות לטיפול באלימות מגדרית ובהחלפת בחתירה לשוויון בין המינים יצור קרקע פוריה עבור מוסדות לימוד אחרים להמשך התיקון בנושא בכל הרמות - ברמת המורה, ברמת בית הספר וברמת קובעי המדיניות במשרד החינוך. עבור האחרונים במיוחד, ניתוח המשמעויות של כל תוכנית עבודה שכזו, הצגת תרומתה ומגבלותיה יכולים לעזור ולגבש את עמדתם העתידית בנוגע לחשיבות הטמעת השוויון המגדרי בסדר היום החינוכי בישראל.